
**СЕМАНТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ СЛОВА,
ВИСЛОВЛЮВАННЯ Й ТЕКСТУ**

© І. Д. Веприняк
(Івано-Франківськ)

**ЛІНГВОКОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ІДІОСИНКРАТИЧНОЇ ПСИХІЧНОЇ
РЕАЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЖА (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО
ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)**

Стаття присвячена розгляду особливостей мовної об'єктивації когнітивної моделі ідіосинкратичної психічної реальності персонажа художнього твору. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять сформована З. Фройдом та Ж. Лаканом лінгвістична парадигма дослідження несвідомого, контент-аналітичні та психосемантичні методи аналізу лінгвістичної репрезентації когнітивної моделі сприйняття мовної особистості.

У результаті проведеного аналізу розкрито лінгвокогнітивні моделі таких станів порушеної свідомості: біполярного афективного розладу, станів гострого психозу, obsesивно-компульсивного розладу психіки, стану наркотичного сп'яніння та посттравматичного стресового розладу.

Ключові слова: лінгвокогнітивна модель психічної реальності, мовна особистість персонажа, когнітивна констеляція, мовна (лінгвальна) об'єктивація, стан свідомості.

И. Д. ВЕПРИНЯК. ЛИНГВОКОГНИТИВНАЯ МОДЕЛЬ ИДИОСИНКРАТИЧЕСКОЙ ПСИХИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЖА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА)

Статья посвящена рассмотрению особенностей языковой объективации когнитивной модели идиосинкратической психической реальности персонажа художественного произведения. Теоретико-методологическую основу исследования составляют разработанная З. Фрейдом и Ж. Лаканом лингвистическая парадигма исследования бессознательного, контент-аналитические и психосемантический методы анализа лингвистической репрезентации когнитивной модели восприятия языковой личности.

В результате проведенного анализа раскрыты лингвокогнитивные модели таких состояний нарушенного сознания: биполярного аффективного расстройства, состояния острого психоза, obsesивно-компульсивного расстройства психики, состояния наркотического опьянения, посттравматического стрессового расстройства.

Ключевые слова: лингвокогнитивная модель психической реальности, языковая личность персонажа, когнитивная констеляция, языковая (лингвальная) объективация, состояние сознания.

Постановка наукової проблеми та її значення. В основі цієї наукової розвідки – гіпотеза про релевантність мовних засобів у реконструкції когнітивної моделі ідіосинкратичної психічної реальності персонажа художнього твору.

Матеріал дослідження. Вибір матеріалу дослідження обумовлений специфікою об'єкта вивчення – ідіосинкратичністю психічної реальності фікційного персонажа:

1) роман Вірджинії Вулф “*Mrs Dalloway*” (1925), у якому один з головних персонажів – Септімус Сміт – страждає на біполярний афективний розлад;

2) роман Мері Джейн Ворд “*The Snake Pit*” (1946), головна героїня якого – Вірджинія Канінгем – періодами входить у стан гострого психозу, за яким настає тотальна амнезія;

3) оповідання Теодора Рубіна “*Lisa and David*” (1960), у якому зображено obsесивно-компульсивний розлад з фобійними станами титульного персонажа Девіда Гріна;

4) роман Хантера Стоктона Томпсона “*Fear and Loathing in Las Vegas: A Savage Journey to the Heart of the American Dream*” (1971), протягом усієї сюжетної лінії якого герой-оповідач – Рауль Дюк – зловживає усіма можливими видами наркотичних речовин;

5) роман Джонатана Сафрана Фоера “*Extremely Loud and Incredibly Close*” (2005), у якому змальовано психологічну травму хлопчика Оскара Шелла внаслідок сумнозвісних подій 11 вересня у Нью-Йорку.

Аналіз досліджень проблеми. Симбіозні тенденції у вивченні суб’єктивної психічної реальності мовної особистості (автора і “господаря” мовної реальності) лінгвістикою, філологічними дисциплінами, психологією та психіатрією зумовили виникнення таких міждисциплінарних напрямів як *психіатричне літературознавство*, представники якого здійснюють психіатричний аналіз персонажів художнього твору (К. Леонгард, В. П. Руднев, В. П. Белянін) та *патопсихолінгвістика*, що вивчає відхилення у формуванні та перебігу мовних процесів суб’єктів, які перебувають у змінених станах свідомості (Д. Співак, Р. Кьолер, В. Еванс) або у патологічних психічних станах (А. А. Леонтьєв, Р. Рібер, Х. Веттер).

Зокрема, оригінальну концепцію психолінгвістичного аналізу тексту пропонує В. П. Белянін. Вводячи поняття *емоційно-сислової домінанти*, науковець досліджує художні тексти з погляду превалюючих у них так званих “психолінгвістичних компонентів”: семантичних компонентів, що знаходять своє вираження у лексиці та синтаксисі тексту, стилістичних особливостях, психічному та емоційному станах персонажів тексту, особливостях організації хронотопу (Белянін 2006: 50–55).

Схожий підхід до аналізу художнього дискурсу демонструє російський лінгвіст, психоаналітик та семіотик В. П. Руднев, однак на протигагу В. П. Белянінову, вчений досліджує не тільки тексти літературних творів, власне мовних фрагментів, але й тексти інших знакових систем: кінотексти, тексти мас-медіа, музичні, тексти живопису тощо. Серед адресантів (авторів, персонажів текстів) “психопатологічних” текстів науковець виділяє психотиків (наприклад, Рене Магрітт, автор картини “*La reproduction*”

interdite”, 1937), шизоїдів (персонажі фільмів Д. Лінча, зокрема “*Lost Highway*”, 1997, “*Mulholland Drive*”, 2001), епілептоїдів (князь Мишкін, головний герой роману Ф. М. Достоєвського “*Идиот*”, 1869), кататоників (Бромден, один з персонажів роману Кена Кізі “*One Flew Over the Cuckoo's Nest*”, 1962), нормоїдів уві сні (Ілля Ілліч Обломов, головний герой роману І. А. Гончарова “*Обломов*”, 1859) та інших персонажних психотипів (Руднєв 2012: 78–162).

Теоретико-методологічну базу дослідження психічних феноменів на матеріалі художнього дискурсу становлять принципи, засади та моделі аналізу мови та мовлення реальних “неперсонажних” мовних особистостей, які використовують нейролінгвісти, психолінгвісти, психодіагности та когнітологи. Так, актуальними на сьогодні є роботи В. Е. Пашковського, який досліджує особливості формального вираження та семантизації патологічних текстів (Пашковський, 1994). Згідно з викладеними науковцем положеннями, у випадку інтактності фізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності, у мові акцентуєваних осіб та осіб з порушеннями психіки та свідомості різного патогенезу простежується деструкція денотата, дефект конотата, збідніння словникового запасу, псевдозбагачення словникового запасу (надмірне вживання індивідуальних неологізмів) тощо (Пашковський 1994: 34–47).

Виділення невіршеного раніше аспекту проблеми. Художня репрезентація психічної реальності людини, яка перебуває в одному з напівсвідомих станів (стані сну, марення, сп’яніння тощо) є незмінним об’єктом філологічних досліджень з позицій онейропоетики (Н. А. Нагорна, Т. Ф. Теперик, В. В. Савельєва) та поетики змінених станів свідомості (Л. Ф. Присяжнюк, Д. В. Гугунова). Однак недостатньо вивченою на нашу думку залишається специфіка об’єктивації психічних і навіть психофізичних механізмів метафори і метонімії у лінгвокогнітивній моделі порушеного стану свідомості персонажа, зокрема персонажа у стані наркотичного сп’яніння. Під лінгвокогнітивною моделлю стану свідомості ми розуміємо мовне втілення сукупності індивідуальних патернів функціонування психосемантичних механізмів, результатом чого є перетворення перцептивного досвіду індивіда у структуровану систему значень.

Мета статті полягає у реконструюванні лінгвокогнітивних моделей ідіосикратичної реальності персонажів досліджуваних творів на основі виявленого у вербальному контексті патерну сприйняття ними явищ та подій зовнішнього, хоч і фікційного світу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розглянемо лінгвотекстуальні проєкції суб'єктивної ресеміотизації дійсності вищезгаданих персонажів у попередньо наведеній послідовності.

1. Інтроспективні ремарки Септімуса Сміта дають змогу спостерігати надмірну емоційну мінливість: від ейфорії та гіпероптимістичної оцінки оточення до глибокої депресії з суїцидальними намірами: “...this beauty, this exquisite beauty, and tears filled his eyes as he looked at the smoke words languishing and melting in the sky and bestowing upon him in their inexhaustible charity and laughing goodness...”; “...this killing oneself how does one set about it, with a table knife, uglily, with floods of blood, – by sucking a gaspipe?” (Тут і далі цитовано за електронним джерелом (Woolf), посилання на твір подаються у дужках – (MD)). Мотиви біполярної лабільності, стрибкоподібності психологічних станів у зображенні суб'єктивних переживань Септімуса дозволяють припускати авторську спробу імітувати явище, відоме у науковому обігу як *маніакально-депресивний розлад* (або *біполярний афективний розлад*) (Блейхер, 1995). Лінгвотекстуальна проєкція домінантних ментально-психологічних явищ експлікує ідіосинкратичну когнітивну модель сприйняття дійсності вищезгаданого персонажа, яка являє собою суб'єктивну ресеміотизацію дійсності за дзеркальним патерном двох когнітивних комплексних констеляцій: *маніакальної констеляції* та її “негативу” – *депресивної констеляції*. Біполярність вищенаведених психологічних явищ та їх маніакальна або депресивна маркованість відбиті у фабулі переживань персонажа. Так, у маніакальному стані мовлення Септімуса (внутрішнє і зовнішнє) перенасичене гіпероптимістичними ідеями, аксіологічний аспект висловлювань маніфестує гіперпозитивну оцінку перцептивного досвіду: “...trees are alive; next there is no crime; next love, universal love”; “...that was the truth now. Beauty was everywhere” (MD). У стані депресії спостерігаємо протилежне явище – психоемоційне піднесення змінюється гіперпесимізмом та зосередженням на негативних аспектах подій та явищ: “The world wavered and quivered and threatened to burst into flames. It is I who am blocking the way, he thought. Was he not being looked at and pointed at; was he not weighted there, rooted to the pavement” (MD).

2. Гострі психотичні стани Вірджинії Канінгем (далі у тексті статті цитовано за джерелом (Ward: 1946), посилання на твір подаються у дужках із зазначенням сторінки – (SP: ...)) чергуються зі сноподібними станами дереалізації, перебуваючи у яких вона переживає подвійне орієнтування як у навколишній ситуації, так і у власній персоні, що супроводжується враженням переплітання побаченого уві сні з реаліями життя: “Robert

is real, but I and the time are dreams” (SP: 102); “Did I imagine the picnic with him? I remember it clearly, but sometimes you remember a dream clearly [...] I no longer can be sure of things” (SP: 104); “So now she lay awake. Or, in her dream, she thought herself awake” (SP: 105).

3. Девід Грін, потрапивши до психіатричної лікарні з неврозом нав’язливих станів, бачить рекурентні нічні кошмари, у яких годинники, замість звичної функції вимірювання часу, постають справжніми знаряддями страти: годинні поділкі на циферблаті перетворюються на гільйотинні люнети, а стрілки – на леза для відтинання голови (далі у тексті статті цитовано за джерелом (Rubin 1961), посилання на твір подаються у дужках із зазначенням сторінки – (LD: ...)): “There is a big clock on a spike [...] there are holes throughout the face to accommodate the heads of people [...] the large hand, minute by minute, cuts through each neck cutting off heads” (LD: 10). Нічні жахіття, які сам Девід називає “сновидіннями годинникової страти” (*clock execution dreams*) репрезентують процес інтеграції когнітивних констеляцій двох психологічних явищ: *танатофобії* та *хрономанії*, перше з яких у бадьорому стані свідомості Девіда витісняється і “маскується” другим. Так, одержимість концепцією плинності часу змушує Девіда мислити “годинниковими категоріями”: антипатія до людини інтроспективно трансформується у припущення наявності на зап’ясті неприятеля кітчевого американського годинника з Міккі Маусом: “Probably wears an American watch – a Mickey-Mouse American watch. No accuracy in that man – no precision – clumsy, stupid clumsy” (LD: 29).

Рекурентні семи неупинності, невідворотності часового поступу увиразнюють відчуття нав’язаності подій та явищ ззовні, всупереч волі персонажа: “...and time slowly, slowly cuts us down – and there is no stopping it – no slowing it. [...] There is no escape” (LD: 12).

Екстенсивне вживання у побутовому спілкуванні спеціалізованої термінологічної лексики, зокрема хорологічної та метрологічної, експлікує механістичну картину світу персонажа: “Do you know what kind of eccentric it [the watch. – I. B.] uses?” – “Eccentric?” – “Yes – the rotor, the winding gear [...] probably on a one-hundred-and-eighty-degree track” (LD: 9);

Гіперградуальна лексика з семантичними домінантами “точність” “досконалість”, а також надуживання так званих “всеохоплюючих слів”, “allness words” (*all, utmost, ever*) відображає полярність когнітивної моделі сприйняття дійсності: “The timepiece to

me, if it is a master timepiece, is a creation symbolizing the utmost skill and artistry. Think of the effort and skill involved in creating a clock that is nearly absolutely accurate [...] to measure this ever-moving, ever-changing, and not changing at all – this most terrifying dimension of all – Time” (LD: 17).

4. Спотворене сприйняття дійсності, зумовлене потьмареним станом свідомості Рауля Дюка, об’єктивується у першоособовій наративній формі. Зоогалюцинації є характерними для мескалінового психозу (Блейхер, 1995), однак ремарки Рауля (далі у тексті статті цитовано за джерелом (Thompson, 1998), посилення на твір подаються у дужках із зазначенням сторінки – (FLLV: ...)), які містять констатацію факту безупинного вживання під час подорожі не тільки мескаліну, але й кокаїну, ЛСД, ефіру, адренохром, амлінітрату, канабіоїдів та алкоголю (“*I took the blotter and ate it*” (FLLV: 21); “*By this time the drink was beginning to cut the acid and my hallucinations were down to a tolerable level*” (FLLV: 27); “*My idea was to [...] smoke my last big chunk of Singapore Grey*” (FLLV: 109)) не дозволяють з упевненістю ідентифікувати речовину-тригера галюцинозу, описаного у нижчеподаному фрагменті тексту:

But when we finally arrived at the Mint Hotel my attorney was unable to cope artfully with the registration procedure [...] I finally lunged up to the clerk and began babbling. “Hi there,” I said [...] The Woman’s face was changing: swelling, pulsing ...horrible green jowls and fangs jutting out, the face of a Moray Eel! Deadly poison! I lunged backwards into my attorney, who gripped my arm as he reached out to take the note. “I’ll handle this,” he said to the Moray woman. [...] Terrible things were happening all around us. Right next to me a huge reptile was gnawing on a woman’s neck, the carpet was a blood – soaked sponge... We’re right in the middle of a fucking reptile zoo! [...] The room service waiter had a vaguely reptilian cast to his features [...] The only problem now was a gigantic neon sign outside the window “Look outside,” I said. “Why?” “There’s a big... machine in the sky, ...some kind of electric snake coming straight at us” [...] “You bastard,” he said. “I left you alone for three minutes! You scared the shit out of those people! Waving that goddamn marlin spike around and yelling about reptiles” (FLLV: 24).

Розглянемо те, яким чином відбувається ресеміотизація дійсності та які саме ментальні процеси індукують конкретні метаморфози сенсу у свідомості людини, яка перебуває у *стані наркотичного сп’яніння* як у одному з напівсвідомих станів. Психологічною модальністю наркосп’яніння є психологічний кон’юнктив, тобто це стан свідомості, за якого вона і реальність пов’язані відношенням взаємної незалежності (Каліна 2010: 44): замість сприйняття зовнішньої реальності відбувається часткова або повна екстраекція психічної реальності суб’єкта. Так, комплексні галюцинози хворих на шизофренію та людей, які страждають алкоголізмом кардинально деформують дійсність: при шизофренії хворі бачать та чують те, чого не існує, іноді у них з’являється враження, що вони перевертаються у повітрі,

відбуваються землетруси (Напреєнко 2011: 159); при білій гарячці у хворого окрім зорових зооморфних галюцинацій (комах, дрібних тварин, ящірок, мишей, щурів, змії) спостерігаються вербальні галюцинації, вони чують голоси, які ображають і погрожують, лають за пияцтво або сперечаються між собою (там само: 283).

Судячи з вищенаведеного фрагмента, *метафоризація* сприйманих подій та явищ зовнішнього світу у свідомості персонажа відбувається за принципом екстраекції – внутрішні зміни сприйняття конвертуються у деформацію, а точніше зооморфінг зовнішнього оточення і має в основі метонімічні перенесення (заміщення): *готель Мінт* (the Mint Hotel) постає у свідомості Рауля *тераріумом* (reptile zoo), *працівниця рецепції* (the clerk) – *муреновим вузлом* (a Moray Eel), *працівники та відпочиваючі у готелі* (the room service waiter, the people) – *рептиліями* (reptiles), *неонова рекламна вивіска за вікном* (neon sign outside the window) – “*електрозмією*” (electric snake). Таким чином, макроконтекст вищенаведеного комплексу зоометонімії експлікує зоометафоричну діяду DRUGS INTOXICATION IS VISITING A REPTILE ZOO ∩ SOBRIETY IS A REPTILE WORLD, що в свою чергу доцільно визначити як зооморфна метафтонімія, або зоометафтонімія.

5. Інтроспективні ремарки Оскара Шелла (далі у тексті статті цитовано за джерелом (Foer 2005), посилання на твір подаються у дужках із зазначенням сторінки – (ELIC: ...)) свідчать про зосередження імагінативного та емоційного аспектів психічної сфери персонажа на переживаннях, пов'язаних з психічною травмою: “*If I could know how he [Dad – I. B.] died, exactly how he died, I wouldn't have to invent him dying inside an elevator that was stuck between floors [...] and I wouldn't have to imagine him trying to crawl down the outside of the building, [...] or trying to use a tablecloth as a parachute, like some of the people who were in Windows on the World actually did*” (ELIC: 257). Рекурентність травматичних переживань, нав'язливих думок та спогадів у лінгвотекстуальній репрезентації суб'єктивної психічної реальності Оскара дозволяють припускати авторську спробу імітувати явище, відоме у науковому обігу як *посттравматичний стресовий розлад* (Блейхер 1995), а точніше *пост-9/11 стресовий розлад*, яким найменовано колективно-психологічну травму американської свідомості, пережиту 11 вересня 2001 року.

Лінгвотекстуальна проекція домінантних ментально-психологічних явищ експлікує ідіосинкратичну когнітивну модель сприйняття дійсності вищезгаданого персонажа, яка являє собою суб'єктивну ресеміотизацію дійсності за патерном двох

когнітивних комплексних констеляцій: (1) фобійної констеляції та (2) obsесивної констеляції.

1) *Фобійна констеляція*. *Ісламофобія*, зокрема страх перед мусульманами, людьми у тюрбанах, чоловіками з вусами, страх перед висячими мостами (*гелірофобія*), напади паніки під час користування ліфтом (*ліфтофобія*), боязнь диму, феєрверків (*пірофобія*), страх перед мікробами та брудом (*вермінофобія*) літаків (*авіафобія*), помостів, страх опинитися поблизу хмарочоса (*батофобія*) та інші страхи метонімічно віддзеркалюють подієвість терористичного акту 11 вересня: “*There was a lot of stuff that made me panicky, like suspension bridges, germs, airplanes, fireworks, [...] scaffolding, sewers and subway grates, bags without owners, shoes, people with mustaches, smoke, knots, tall buildings, turbans*” (ELIC: 36).

2) *Obsесивна констеляція*. У внутрішньому та зовнішньому мовленні Оскара простежуються такі obsесивні мотиви: *проспективні та ретроспективні obsесії*. *Проспективні obsесії* Оскара полягають у домінуванні нав'язливих ідей знайти, або хоча б “бути” якомога ближче до оголошеного померлим батька. Обравши на одному з вебсайтів фото людини, що падає з Північної вежі ВТЦ після атаки першого літака, Оскар збільшує зображення сподіваючись розпізнати у рисах невідомого риси свого батька, однак роздільна здатність зображення не дозволяє ідентифікувати навіть предметів одягу: “*I printed out the frames from the Portuguese videos and examined them extremely closely. There's one body that could be him. It's dressed like he was, and when I magnify it until the pixels are so big that it stops looking like a person, sometimes I can see glasses. Or I think I can. But I know I probably can't. It's just me wanting it to be him*” (ELIC: 257); *Ретроспективні obsесії* Оскара маніфестують нав'язливі думки та фантазії про те, яким чином можна було відвернути смерть батька: “*What about frozen planes, which could be safe from heat-seeking missiles? [...] What about skyscrapers made with moving parts, so they could rearrange themselves when they had to, and even open holes in their middles for planes to fly through?*” (ELIC: 259).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про переваги когнітивного підходу до мови у розкритті лінгвістичних і семантичних механізмів продукування висловлювань персонажа, який перебуває у порушеному стані свідомості. Поліпарадигмальність когнітивної лінгвістики, зокрема примат психосемантичних методів аналізу у виборі інструментарію дослідження індивідуальної системи значень мовної особистості дає можливість здійснити ґрунтовний усебічний аналіз мовної репрезентації когнітивної

моделі сприйняття дійсності персонажа художнього твору. Спроба емпіричної верифікації обраної концепції на прикладі аналізу ідіосинкратичної лінгвокогнітивної моделі інших станів свідомості персонажів (наприклад, інсомнії, стані алкогольного делірію, онейроїду тощо) у англomовній художній прозі становить перспективу дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Белянин В. П.* Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : [Монография] / В. П. Белянин. — М. : Генезис, 2006. — 320 с.
2. *Блейхер В. М.* Толковый словарь психиатрических терминов [Электронный ресурс] / В. М. Блейхер, И. В. Крук. — Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1995. — Режим доступа : <http://Vocabulary.Ru/Dictionary/28/Symbol/192/Page/12>
3. *Каліна Н. Ф.* Психотерапія : [підручник] / Н. Ф. Каліна — К. : Академвидав, 2010. — 288 с. — (Серія “Альма-матер”).
4. *Напреенко О. К.* Психіатрія і наркологія : [підручник] / О. К. Напреенко, М. І. Винник, І. Й. Влох ; за ред. проф. О.К. Напреенка. — К. : ВСВ “Медицина”, 2011. — 528 с.
5. *Пашковський В. Э.* Психиатрическая лингвистика : [Монография] / В. Э. Пашковський, В. Р. Пиотровская, Р. Г. Пиотровский. — СПб. : Наука, 1994. — 161 с.
6. *Руднев В.* Новая модель бессознательного / Вадим Руднев. — М. : Гнозис, 2012. — 288 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. *Foer J. S.* Extremely Loud and Incredibly Close / Jonathan Safran Foer. — Boston, New York : Houghton Mifflin, 2005. — 330 p.
8. *Rubin T. I.* Lisa and David / Theodore Isaak Rubin. — New York : The Macmillan Company, 1961. — 79 p.
9. *Thompson H. S.* Fear and Loathing in Las Vegas : A Savage Journey to the Heart of the American Dream / Hunter S. Thompson. — New York : Vintage, 1998. — 224 p.
10. *Ward M. J.* The Snake Pit / Mary Jane Ward. — New York : Random House, 1946. — 278 p.
11. *Woolf V.* Mrs Dalloway [Electronic resource] / Virginia Woolf // eBooks@Adelaide, the University of Adelaide Library. — Mode of access : <https://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91md/>

Стаття надійшла до редакції 25.10.2015